

GÖMÖRI GYÖRGY

DAVID CHYTRAEUS MAGYAR ÉS LENGYEL KAPCSOLATAIRÓL

David Chytraeust a tizenhatodik század fontos protestáns reformerei között tartja számon a szakirodalom. Ez az 1530-ban született, eredetileg Kochhaff vagy Kochaffen névre hallgató rostocki német tudós rendkívül sokoldalú tevékenységet folytatott: a teológián kívül történetírással is foglalkozott, számos mű kiadásáért felelt és sokakkal levelezett, köztük főrangú személyiségekkel. Mivel a magyar filológia Holl Béla egyetlen tanulmányán kívül¹ még nem mérte fel David Chytraeus magyar kapcsolatait (amelyek egy időben összefüggtek Báthory István lengyel uralkodásával), az alábbiakban erre szeretnék kísérletet tenni.

Az első mű, ami tudomásunk szerint a Tübingenben és Wittenbergben tanult Chytraeusról született, egy vaskos epithalamium, a *Carmina et epistolae de coniugio, ad D. Davidem Chytraeum, Professorem in Academia Rostochiensis*, amit 1553-ban írtak, de csak kilenc évvel később adtak ki. Ennek a gyűjteménynek legjelentősebb, hat és fél lapos versét nem más, mint Philip Melanchthon írta, de más egyetemi személyiségek és újlatin költők is üdvözlük benne Chytraeust, úgymint Johannes Stigelius, a königsbergi Henricus Mollerus és Caspar Peucer. David Chytraeus Melanchthon kedves tanítványai közé tartozott, s a wittenbergi teológus alighanem jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Chytraeus 1551-ben a rostocki egyetemen kapjon alkalmazást. Bár ekkor már sűrűn jártak magyarok Wittenbergbe, ebben az epithalamium-kötetben nincs nyoma annak, hogy David Chytraeus bármelyikükkel barátkozott volna. A kötetben lengyelek sincsenek az egy Georgius Cracovius-Krakowski kivételével, aki görög nyelvű versben üdvözli Chytraeust.²

Már Holl Béla felfigyelt David Chytraeus első erdélyi kapcsolatára, ami a Rostockba vándorolt Jacobus Lucius Transylvanus³ nevű nyomdász személyében nevesíthető. Ezek szerint Lucius 1564 és 1577 közt működött Rostockban és ő nyomtatta ki Chytraeus ottani kiadványait. Ezek közt volt az az *Imaginum et meditationum Sacrarum, Libri III.*

¹ HOLL Béla, *Adatok David Chytraeus magyarországi vonatkozásairól*, AHistLittHungAUnivSzeg, 18(1981), 55–63.

² Példánya a British Libraryben 1088. c. 3 (2) alatt.

³ Holl szerint „Justus”, de a rostocki egyetem beiratkozói közt találunk 1566. novemberi beiratkozással egy „Lucius Iacobus” nevű erdélyit. Vö. SZÖGI László, *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon*, Bp., 2003, 1050. sz.

című mű (Rostock, 1573), amelyben Chytraeus még 1567-ben Johannes Marbach strassburgi professzor-teológushoz intéz verset, s ebben áll ez az első magyar vonatkozású két sor:

Turca ferox longe geticis progressus ab oris
Teutoniae terror, Pannoniaeq(ue) fuit.

Más szóval Chytraeus érdeklődése Magyarország iránt ekkor még nem megy túl az általánosságok szintjén. A „török veszedelem” fenyegetése állandó témája a 16. századi német humanistáknak, jóllehet ez igazából csak az 1566-os hadjárat, illetve Sziget eleste után lesz (az ún. *Türkenliedekkel*) „irodalmi” témává, a törökellenes európai narratíva részévé. Azt kell hinnünk, ez David Chytraeus esetében is így van, hiszen 1568 végén, az osztrák rendek meghívására már elszánja magát egy hosszabb ausztriai és magyarországi látogatásra. Ennek az útnak elsősorban az a célja, hogy felmérje, milyen a protestánsok helyzete a török által veszélyeztetett, illetve részben azoktól függő területeken. Minderről be is számol *Oratio de statu Ecclesiarum...* című művében, amelynek első kiadását a már említett Jacobus Lucius nyomtatta ki Rostockban 1571-ben, majd az más fejezetekkel kiegészítve számos későbbi (strassburgi, wittenbergi és frankfurti) kiadásban is megjelent.⁴

David Chytraeus 1568 végén kelt útra Ausztriába és onnan 1569 májusában ment tovább magyar területre. Ez áll kísérője, Joachim Edeling verses *Hodoeporicon*jában, és ugyanezt ismétli fia, Ulrich által szerkesztett első életrajza, a *Vita Davidis Chytraei*.⁵ Eszerint a rostocki teológus Pozsony, Győr és Komárom mellett „más helyeket is meglátogatott”. Edeling versében Esztergomot és Budát is említi, maga Chytraeus az *Oratió*ban külön beszél Sopron „illusztris városáról”, és szövegéből úgy látni, hogy az erdélyi lutheránusok ügyeiről és Honterus brassói nyomdájáról is szerzett értesüléseket. Pozsonyban találkozott két olyan emberrel, akik jól ismerték a magyar történelmet csakúgy, mint az akkori katonai helyzetet, illetve vallási viszonyokat – Georg Purkircher orvossal és Zsámboky Jánossal.⁶ Kettejükkel, csakúgy, mint legtöbb informátorával, Chytraeus alighanem latinul értekezett, és igyekezett mindenütt lutheránus lelkészeket találni, akik németül vagy latinul be tudtak neki számolni egyházuk állapotáról. Ami a főrangú magyarokat illeti, azokról nem esik szó az *Oratió*ban, csak Chytraeus János Albert mecklenburgi herceghez Kremsből írt 1569. januári keltezésű, meglepően jól informált levelében olvassuk, hogy „Conventus procerum Ungariae Posonii ad diem 10 Januarii inductus erat”, de mivel a váradi püspök (Forgách Ferenc) átállt az erdélyiekhez és

⁴ Ez az *Oratio* néven számon tartott mű más-más címekkel látott napvilágot, az 1574-es kiadás címe például *Oratio Davidis Chytraei, cum post reditum ex Austria, ad Chronici lectionem reverteretur... In qua de statu ecclesiarum hoc tempore in Graecia, Asia, Ungaria, Boemia, etc. narrationes exponuntur.*

⁵ Joachimi EDELINGI Pomerani *Hodoeporicon Boemicum, Ausstriacum, Ungaricum, etc.*, Rostock, 1571; *Vita Davidis Chytraei...*, Rostock, 1601, H3.

⁶ Joachim EDELING, *Iter Pannonicum* = Nicolaus REUSNER, *Itinerarium totius orbis...*, Basel, 1592, Liber V, 428; Daniel BENGÁ, *David Chytraeus (1530–1600) als Erforscher und Wiederentdecker der Ostkirchen*, Wittenberg, 2006, 34.

egy „Iuli Laslo” (Gyulaffy László) nevű veszprémi kapitány pedig a budai basához,⁷ ezt az országgyűlést, amit Pozsonyba hívtak össze január tizedikére, április közepére halasztották. Ebből végül csak 1569 augusztusára jött létre az az emlékezetes országgyűlés, ahol Miksa kívánságára letartóztatták Balassa Jánost és „az egri hős” Dobó Istvánt.⁸ Ha magyar főurakkal ekkor még nem is, nevezetes katonákkal Chytraeus bizonyára találkozott, vendégül látta Salm gróf, levelezett az 1568-ban visszavonult Schwendi Lázárral és személyes ismerőse volt Hans Rüber kassai kapitánynak.⁹ Míg első ausztriai (és ezen belül rövid magyarországi) tartózkodása 1570 végéig vagy 1571 elejéig tartott, levelezésének tanúsága szerint Chytraeus 1573–1574-ben újra ellátogatott Ausztriába, innen, pontosabban Grazból írt levelet 1574 márciusában János Albertnek.¹⁰

De egy „numizmatikai hungarikumra” már 1568-ban bukkanunk David Chytraeus levelezésében. Georgius Fabricius szászországi költőnek és történésznek írt levelében ugyanis ez a mondat szerepel: „Mitto Ungaricos, unum Matthiae Regis corvinum, alterum Danicum, alterum tibi, alterum coniugi”.¹¹ Ha jól értelmezzük, Chytraeus nem Corvinát, hanem *corvinumot*, tehát ekkoriban már ritka, Mátyás által veretett magyar dénárt küld Fabriciusnak és egy másik, dán pénzérmét, talán tallért Fabricius feleségének.

Legközelebb 1574-ben találunk David Chytraeus által írt olyan levélre, amelyikben magyar ügyekkel foglalkozik. A címzett megint csak János Albert mecklenburgi fejedelem, s mivel a levél helyeként Graz van megadva, érthető, hogy Chytraeus a „szomszédra” is figyel. 1574. március 20-án arról ír, hogy a császár és a török közötti fegyverszünetet valószínűleg meghosszabbítják, noha ezért először cserébe a törökök Győr várának átadását kérték, amire a császár nem hajlandó. Ezután jön ez az érdekes kitétel: „Qua de re literas Alapi praefecti Canisae ad Georgium Comitem a Serinio, filium Nicolai in expugnatione Zygethi interfecti, scriptas, Cels[itudinae] V[estrae] mitto, una cum narratione, quam Iulius Zara, arcis Graecensis praefectus [...] Canissam missus descripsit”.¹² Hogy mi állt Alapi Gáspár e leveleiben, nem tudni, talán valami arról, mennyire cserbenhagyta Miksa császár Sziget védőit. Viszont ugyanebben a levélben Chytraeus már említi Ungnád Dávidot, akinek konstantinápolyi császári követévé való kinevezése mintegy kiindulópontjává lesz a rostocki tanár vallási békét előmozdító tevékenységének.

Már az *Oratio* is elég nagy helyet szentelt a görög ortodox egyház helyzetének a török uralom alatt.¹³ A tübingeni lutheránus teológusok úgy gondolták, a keleti keresztény egyház tételei nem állnak túl távol a protestáns vallásreform szellemétől, és miután Melanchthon kezdeményezte az augsburgi konfesszió lefordítását görögre, valamiféle vallási egységre lehet jutni a konstantinápolyi pátriárkával. A tárgyalópartnert II. Je-

⁷ David CHYTRAEUS, *Epistolae*, Rostock, 1614, 1094.

⁸ KÖSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész*, Bp., Balassi Kiadó, 2008, 112. Gyulaffy Lászlóról *uo.*, 119.

⁹ *Epistolae...*, 480, 551. Rübert Győrből ismerhette.

¹⁰ *Uo.*, 16.

¹¹ *Uo.*, 427.

¹² *Uo.*, 16.

¹³ Benga szerint míg 19 lap foglalkozik az osztrák, a csehországi és a magyar egyházak helyzetével, az *Oratióban* a görög egyház egymaga 19 lapot kap, vö. BENGÁ, *i. m.*, 72.

remiás (Tranos) személyében találták meg, aki 1572-ben lett pátriárka és akit a legműveltebb, legtehetségesebb görög főpapok közt emlegettek. A korábban Tübingenben tanult Ungnád Dávidon kívül lutheránus lelkésze, Stephan Gerlach volt az, akin keresztül a tárgyalások 1574-ben megkezdődtek, a tübingeni tanárok és Jeremiás levelezésével folytatódtak és egészen 1582-ig tartottak. A többi közt 1577-ben Gerlach David Chytraeus levelét továbbította a pátriárkának.¹⁴ Jóllehet ez a párbeszéd végül is nem vezetett eredményre, főleg mivel az ortodox fél mereven ragaszkodott rítusaihoz és szentnek vélt ikonjaihoz, a Gerlach-féle tárgyalások már nyomot hagytak az *Oratio* későbbi kiadásában. Az 1580-as frankfurti kiadás például már tizenöt dokumentumot csatol az eredeti szöveghez, köztük Stephan Gerlach és a cseh Václav Budovec konstantinápolyi beszámolóját, valamint Jeremiás pátriárka levelét.¹⁵

Báthory István lengyel királlyá való választása után egy évvel Ungnád Dávid Konstantinápolyból jelent a császárnak Balassa Jánosról, illetve arról, hogy fiát, Bálintot a lengyel király nem adja ki a töröknek és az most neki szolgál.¹⁶ Bár David Chytraeust a lengyel politika, ezen belül a lengyel–orosz konfliktus is érdekli, a görög egyház lehetséges közeledésén kívül mégis leginkább a törökkel folytatott állóháború foglalkoztatja. Abban, hogy a török el tudta foglalni Magyarország tetemes részét, más kortársaihoz hasonlóan a széthúzás, illetve a kettős királyválasztás következményeit látja. Nicolas Cisnerus heidelbergi tanárnak írt 1576-os levelében így foglalja össze a Mohács után történeteket: „Vastationi totus Ungariae, obsidioni Viennae et direptioni magna partis Austriae”¹⁷ (egész Magyarország elpusztítása, Bécs ostroma és Ausztria nagyrészének feldúlása). Chytraeus természetesen Habsburg-párti, már csak Miksa császárnak a protestánsokkal szembeni türelme miatt is, de elég jól ismeri a közelmúlt történetét ahhoz, hogy ne egyedül a magyar és erdélyi urakat kárhóztassa a török hódítás miatt.

Az elkövetkező években David Chytraeus figyelme megoszlik a magyarországi török front, illetve a lengyel–orosz konfliktus között. 1578-ban Rostockból ezt írja Nicolaus Kaas dán kancellárnak: „Turcae in finibus Ungariae et Stiriae fortissimum propugnaculum Pitski occuparunt”.¹⁸ Mi ez a „Pitski” nevű helyiség, talán Bicske? Ha igen, akkor az nem egészen ott van, ahol Chytraeus gondolja. De miért érdekelheti a dán kancellárt egy magyarországi váracska elfoglalása? Talán azért, mert a Habsburgok török politikájának változásai kihatnak a német fejedelemségek és hercegségek katonai készülségére és ez összefügg Dánia érdekeivel?

Mindenesetre Chytraeus továbbra is tájékoztatja Ulrik mecklenburgi herceget a fontosabb külföldi hírekről. Steffen Stuth szerint egy 1581 februárjában írt levelében értesíti a herceget a lengyel országgyűlésen történekről, valamint a lengyel, magyar és osztrák

¹⁴ BENGA, *i. m.*, 37.

¹⁵ VB, XVI, Stuttgart, 1985, 238.

¹⁶ KŐSZEGHY, *i. m.*, 176. Ugyanerről: Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai, ford. KOVÁCS József László, Bp., Szépirodalmi, 1986, 168.

¹⁷ *Epistolae...*, 1169.

¹⁸ *Uo.*, 342.

politikai fejleményekről, különös tekintettel a „török kérdésre”.¹⁹ Ugyancsak közli, hogy a neves strassburgi tanár Johannes Sturm Rudolf császárnak dedikált könyvet írt a török elleni harcról, amit szintén elküld a hercegnek.²⁰ Chytraeus új konstantinápolyi informátora ekkor egyébként az a Franz de Billerbeg, aki több beszámolót küld neki 1581-ben a Portán tapasztaltakról, jelentése *Epistola Constantinopoli recens scripta...* címmel be is kerül az *Oratio* 1583-as kiadásába.²¹ Később beszámolóját angolra is lefordítják, ez lesz a *Most Rare and Strange Discourses of Amurathe the Turkish Emperour...*, ami 1585-ben lát napvilágot Londonban Thomas Hackett fordításában. Hackett latinból fordította Billerbeg Chytraeusnak írt leveleit, s előszavában megjegyzi, hogy ezt már franciára is lefordították, tehát ideje, hogy az angol közönség is megismerje.

Korábban említettük, hogy David Chytraeus ismerte Hans Rübert. Ez éppen egy Billerbegnek írt 1584-es levélből derül ki, ugyanis Billerbeg Észak-Magyarországon át fog utazni, feltehetőleg megint Konstantinápolyba. Chytraeus agyba-főbe dicséri a szerinte katonai erényekben bővelkedő régi ismerősét, Rübert, akin kívül még két embert ajánl Billerbegnek a Szepességben és környékén: a kalandos életű lengyel főurat, Olbracht (Albert) Łaskit és titkárját, Szontágh Imrét! Idézzük, mit ír: „significes Heri ad prandium me vocabat Albertus a Lasky, Pal[atinus] Syradiensis, in cuius ditione esse oppidum vobis vicinum Kesmarck et domicilium in eo habere Secretarium Lasci, Emericum Santagium virum erudit(issimum) et humanissimum, quem tibi etiam esse velim, intellexi”.²² Tehát melegen ajánlja az egy időben még a lengyel királyi trónra is pályázó sieradzi vajda Olbracht Łaskit, akit még 1569-es magyarországi látogatása során megismert,²³ valamint a fentiekén kívül még a szintén „nagyon művelt” késmárki Johannes Placotomus orvost nevezi meg mint olyasvalakit, aki érdemes Billerbeg figyelmére. Rüber e levél megírása után hamarosan meghalt, már nem lehetett Billerbeg segítségére, Łaski pedig már korábban levélben kért bocsánatot az új lengyel királytól korábbi áskálódásaiért és Habsburg-párti intrikáiért,²⁴ és Báthory nemcsak fogadta, de (Łaski szerint) elmondta neki, hogy nemsokára fontos diplomáciai feladattal fogja megbízni.

Báthory Istvánról David Chytraeus kezdetben keveset tud, bár némi információt kaphatott róla nyomdászáától, Jacobus Luciustól, aki 1576-ban még Rostockban dolgozott. Viszont a lengyel király oroszellenes hadjáratai felcsigázzák érdeklődését: már 1581 márciusában ír Petrus Agricola palatinátusi tanácsosnak a varsói országgyűlés határozatáról az orosz háború folytatását illetően,²⁵ ugyanaz év májusában pedig Jacob Monaviushoz írt levelében azt mondja, küld egy, a lengyel történelemről írt könyvet Eberhard Mollernak, egy német nyelvű beszámolót az orosz háborúról pedig odaadott a nyom-

¹⁹ Karl-Heinz GLASER, Steffen STUTH, *David Chytraeus (1530–1600)*, Ubstadt-Weiher, Verlag Regional-kultur, 2000, 75.

²⁰ *I. m.*, 77.

²¹ Billerbeg leveleit lásd Chytraeus *Epistolae*-jában, 1012–1020.

²² *Epistolae...*, 553.

²³ „Excipit ingressos hic nos domus hospita Lasci”, EDELING–REUSNER, *i. m.*, 428.

²⁴ Jerzy BESALA, *Stefan Batory*, Warszawa, 1992, 318.

²⁵ *Epistolae...*, 342.

dásznak.²⁶ Ezek után felveszi a kapcsolatot a *poeta laureatus* Paul Oderbornnal, akinek hozzá intézett levele az orosz életformáról és szokásokról (*De Russorum religione, ritibus, nuptiarum, funerum, etc. ac moribus epistola ad Davidem Chytraeum recens scripta*) mellékletként már bekerül az *Oratio* 1583-as kiadásába. Oderborn egyébként egy 1582 áprilisában írt hosszú levelében részletesen beszámol a lengyel–orosz háborúról Chytraeusnak, megadja a Báthory István által elfoglalt várak neveit, a fegyverszüneti feltételeket, s a hadjáratban kapcsolatban két magyart is említ, akik nemrégiben elesetek: „Gabriel Beccesius et Candipetrus hic occubuerunt”,²⁷ vagyis Bekes Gábor, Gáspár testvére és Kendy Péter életét vesztette, mindketten Pszkov ostrománál kaptak halálos sebet.²⁸ Egyébként a *De Russorum religione... ac moribus*ban, amit Oderborn még 1581 augusztusában vetett papírra, egy bekezdésben említi Erdélyt, illetve Báthory Kristóf halálát, ami nagyon megviselte Báthory Istvánt: „Regis nostri frater, Transylvaniae Princeps nuper decessit, cuius obitu(m) Rex graviter tulit”.²⁹

1584-ben David Chytraeus hitvitába keveredett Antonio Possevino jezsuitával, aki jól ismerte Erdélyt és pápai nunciusként közvetített Báthory István utolsó orosz háborújának befejezésében. Ez a vita Nicolas Mylonius német teológus támadásával kezdődött, az Ingolstadtban kiadott *Davidis Chytraei... Imposturae, quas in Oratione quodam inservit...* című, 1582-es pamflettel, ami Chytraeusnak az ausztriai, magyar, cseh és görög egyházak helyzetéről írt beszámolója ellen íródott, s amihez szerzője csatolt egy Báthory Istvánhoz intézett, ugyancsak hitvitázó hangú, hosszú episztolát.³⁰ Báthoryt az egyházi férfiak vitái alighanem kevésbé érdekelték, s amikor Chytraeus *Imposturae quas in oratione de statu Nicolas Mylonii...* címmel közreadott egy Báthory Istvánnak dedikált értekezést, a katolikus király nem utasította vissza nyilvánosan a lutheránus szerző ajánlását. Ez volt az a kiadvány, amit egy *Adversus Davidis Chytraei Haeretici imposturas* című, több mint száz lapos vitairatában a jezsuita Antonio Possevino 1583-ban megtámadott.³¹ Erre a rostocki professzor újabb választ írt, *Responsio...* címmel, amelyhez csatolt két korábbi szöveget mesterétől, Melanchthontól. Chytraeus vitairatát 1584-ben Wittenbergben adták ki, s ezzel a vita többé-kevésbé lezárult.³²

Tízéves uralkodása során Chytraeus nem került közelebbi kapcsolatba Báthory Istvánnal, viszont annak halálhírét elég fontosnak tartotta ahhoz, hogy értesítse róla ismerőseit, így például Johannes Witzendorpot, akinek később arról is beszámolt, hogy a

²⁶ „Historiam belli Moscovitici Typographo dedi, Danieli tuo officia [...] Polonicam historiam Eberardo Mollero mittam”, *Epistolae...*, 418.

²⁷ *Epistolae...*, 1025.

²⁸ BETHLEN Farkas, *Erdély története*, III, VI–VII. könyv, Bp.–Kolozsvár, 2004, 118–119.

²⁹ Paulus ODERBORNUS, *De Russorum religione... ac moribus epistola...*, 1582, C3; David CHYTRAEUS, *Oratio...*, Francfurti, Haeredes Andreas Wecheli, 1583, 238.

³⁰ *Epistola ad Serenissimum Stephanum, Poloniae Regem, in qua vero statu Ecclesiarum per Universum Orbem Christianum versissime agitur*, Ingolstadt, 1582, de a levél keltezése 1579.

³¹ K. ESTREICHER, *David Chytraeus = Bibliografia polska*, XIV, Kraków, 1896; Chytraeus levele J. Oleariusnak, illetve Hugo Blotiusnak, *Epistolae...*, 564, 572.

³² Teljes címe *Responsio ad Antonii Possevini et Myloni cuiusdam criminationes*. A Melanchthon-szövegek címe *De usu integri sacramenti és De coniugio sacerdotum*.

lengyel királyné (Jagiello Anna) írt unokaöccsének, Zsigmondnak Svédországba a trón-utódlás ügyében.³³

David Chytraeus eddig feltáratlan magyar kapcsolatai közt külön hely illeti meg két Wittenbergbe írt levelét 1588 márciusában, illetve ugyanaz év nyarán, „Gothard napján”, amelyeket függelékünkben közlünk. Az első levél címzettje „Ioannus Decsius Ungarus”, vagyis Baranyai Decsi János, a kor egyik legműveltebb magyar humanistája, míg a másiké (Baranyai Decsi és Thuri Márton mellett) egy kevésbé ismert wittenbergi magyar, Csaholini János. A második levélről már egy mondat erejéig említést tett Szabó András a szikszói csatával foglalkozó tanulmányában.³⁴ Lehetséges, hogy Chytraeus személyes ismerőse volt Baranyai Decsinek, bár a magyar humanista *Hodoeporicon*jában, amit 1587-ben adtak ki Wittenbergben, nem esik szó egy rostocki látogatásról. „Stetinumból elutazva Marchiába léptünk be, míg végül eljutottunk Berlinbe és Coloniába”³⁵ – mondja az útleírás szerzője, s ha „Marchián” Brandenburgot érti, nem érinthették útközben Rostockot. Chytraeus leveléből mindenesetre kiderül, hogy az erdélyi humanista hozzá intézett korábbi leveléből tudja, hogy Decsi Losonci Bánffy Farkas kíséretében utazott Wittenbergbe és ott egy ideig mindketten betegeskedtek.

Ebben az első levélben, amit a függelékben magyar fordításban teljes egészében közreadunk,* Chytraeus főként „Stephanus” családfája iránt érdeklődik, tudja, hogy több Báthory-ág létezik Magyarországon illetve Erdélyben, s bár ezt nem mondja ki, alighanem főleg Báthory András kardinális genealógiája érdekli, amit aztán később Jan Zamojski lengyel kancellárnak továbbít.³⁶ Ami a Decsinek küldött „magyar várak katalógusát” illeti, csak találgatni lehet, milyen kiadványról van szó, gondolom, számításba jöhet az 1581-i frankfurti német Bonfini-kiadás, az *Ungerische Chronica... ein grundtliche Beschreibung... des Königreichs Ungern...*,³⁷ amelyik nagyon részletes tájékoztatást ad Magyarországról, esetleg egy kevésbé ismert másik, német nyelvterületen kiadott mű. A kor olvasmányait kutatóknak külön érdekességet jelenthet, hogy egy rostocki tanár Pico della Mirandola „könyörgéseit”, tehát vallásos verseit is elküldi egy wittenbergi magyarnak – mivel Chytraeus nem tudhatja, ért-e Baranyai Decsi olaszul, itt csak egy latin nyelvű műre gondolhatunk, talán Pico della Mirandola *Opera omnia* című gyűjteményes kötetének valamelyik bázeli kiadására (1557, 1573).

Ami a második levelet illeti, annak több érdekessége van: a wittenbergi magyarok tudósították David Chytraeust a török elleni harcokról, nevezetesen a Rákóczi Zsigmond vezénylete alatt 1588 októberében lezajlott szikszói csatáról, és az visszaír, hogy az erről szóló (német vagy latin nyelvű) nyomtatványt már Prágából korábban megkapta.³⁸ Újabb

³³ *Epistolae...*, 585, 591.

³⁴ *Hadtörténelmi Közlemények*, 112(1999)/4, 7.

³⁵ *Magyar utazási irodalom, 15–18 század*, Bp., Szépirodalmi, 1990, 263.

* A fordítás Békés Enikő munkája.

³⁶ *Epistolae...*, 718–719.

³⁷ *RMK III*, 5409.

³⁸ Ez lehet a *Neue Zeitung* korabeli, fametszetes tudósítása, esetleg Salomon Frenzel *poeta laureatus* verse, a *Victoria pusilli Christianorum exercitus contra legionem Turcicam obtenta ad oppidum Saxo in Ungaria...*

könyveket küld a magyaroknak és megírja (nyilván azok érdeklődésére), mennyibe kerül a tengeri út Hamburgból Angliába. Baranyai Decsit már 1590-ben Strassburgban találjuk, de eddig nem tudtunk róla, hogy akár neki, akár két wittenbergi társának, Thuri Mártonnak és Csaolini Jánosnak szándékában állt volna Angliát meglátogatni. Nem ide tartozik teljesen, de azért érdemes rámutatni, hogy David Chytraeus 1588-cal kezdődően több angol diplomatával levelezett, így Daniel Rogersszel, majd Robert Beale-lel, akiknek a Báthory István halála utáni lengyelországi politikai változásokról is rendszeresen beszámolt.³⁸ Beale egyébként egyik levelében utal arra, hogy még Páduából ismeri Zamojski kancellárt, aki ott egy ideig az egyetem rektora volt.³⁹

A tizenöt éves háború kitörése újra a törökökre, s így közvetve az erdélyiekre és a magyarokra irányítja szinte egész Európa, s ezen belül a rostocki teológus és történész figyelmét. Számos *antiturcica* jelenik meg német nyelvterületen, ezek közül is az egyik legfontosabb a genovai Uberto Foglietta (1518–1581) *De causis magnitudini imperii Turcici* című beszéde, amelyet David Chytraeus ad ki Fülöp pomerániai hercegnek ajánlva, más törökellenes szövegek kíséretében. Az első két kiadás Rostockban és Lipcsében jelent meg 1594-ben, majd Fogliettát egy évvel később újra kiadják Lipcsében, hat másik szöveggel, köztük Busbecq ismert jelentésével és Frangepán Ferenc 1541-es regensburgi beszédével együtt.⁴⁰ Ebben a lipcsei szöveggyűjteményben szerepel egy *Dolum Diogenis* című, tizenhét lapos névtelen röpirat, amit lehet, hogy maga Chytraeus írt – itt Magyarországot a szerző mint „Omnino incomparabile propugnaculum Germaniae fuit Ungaria...” (Germánia teljesen összehasonlíthatatlan védőbástyájaként) aposztrofálja.⁴¹ Már a *Dolum Diogenis*-ben is szó esik Erdélyről, de 1595-től kezdve Chytraeus szinte minden évben kiad egy „krónikát”, vagyis összefoglalást a magyarországi és erdélyi hadieseményekről. A budapesti Egyetemi Könyvtárnak is van példánya a *Chronicon Anni MDXCIII, MDXCIII et Initi MDXCV* című, 150 lapos (!), Lipcsében megjelent műből, amiben a 113–121. lapokon a magyarországi és a 122–128. lapokon az erdélyi harcok leírását olvashatjuk, így például részletes beszámolót Esztergom ostromáról.⁴² Ezt követi egy *Memorabiles aliquot eventus anni proxime elapsi MDXCV fideliter annotati* című, valószínűleg 1596-os lipcsei kiadvány, benne VIII. Kelemen pápa Báthory Zsigmondhoz írt levelével, majd pár évvel később folytatódik a sor *Continuatio historica ab annis 1595 et tribus sequentibus usq(ue) ad praesentem annum...* (Lipsiae, 1599) beszámolójával, hogy aztán 1600-ban az *Anni proxime elapsi MDXCIX eventus aliquot memorabiles* szelvéssel érjen véget. Utóbbi kiadvány magyar szempontból azért érdekes, mert benne

(Prága, 1588), ami szintén tartalmazott egy fámetszetet erről a jelentős keresztény győzelemről; lásd App. H. 525; illetve SZABÓ András már idézett cikkét, 5–6.

³⁸ *Epistolae...*, 737, 768, 896–897, 1211.

³⁹ Uo.

⁴⁰ RMK III, 5550. Az RMK nem tud az 1593-as nürnbergi Bessarion-kiadásról, amelyben már szerepel Frangepán Ferenc beszéde.

⁴¹ *Dolum Diogenis. Strepitu suo collaborans Dynastis Christianis bellum in Turcas parentibus*, h. n., 1594, A6.

⁴² A londoni Lambeth Palace könyvtárban ez a mű egybe van kötve Guilielmus Brussius (Bruce) híres *antiturcicájával*, az *Ad principes populumque Christianum de bello adversus Turcas gerendo* (Lipscse, 1595) c. művével.

David Chytraeus leszámol a Sziléziába távozó Báthory Zsigmondhoz fűzött reményekkel, megemlíti, hogy Báthory András lett az új erdélyi fejedelem és ebből az alkalomból közli a Báthory nemzetség leszármazási táblázatát is.⁴³ Mivel Chytraeus ebben az évben elhunyt, a tudósítás-szeriának ez lett az utolsó, még általa gondozott darabja.

Jóllehet nem ő volt az egyetlen, aki a tizenöt éves háború idején Rostockban foglalkozott török–magyar ügyekkel. *Classicum ad Germanos. Contra Turcas Musulmannos execranda impietate et inaudita crudelitate in Ecclesiam filii Dei grassantes* címmel fennmaradt a frankfurti Martin Braschius filozófiaprofesszornak egy, a rostocki akadémián elhangzott beszéde, ami 1597-ben nyomtatásban is megjelent. Ebben a szövegben Braschius cáfolja a török verhetetlenségéről elterjedt hiedelmeket, megjegyvezve, hogy már „Esztergomot, Gyórt és Veszprémet elfoglaltuk”, s lendületes retorikája odáig terjed, hogy beszéde végén arra buzdít, a keresztény seregeknek nem csak egész Magyarországot kell felszabadítaniuk, hanem az összes többi török által elfoglalt területet, Bizáncot is beleértve.⁴⁴ Ugyanez a Martin Braschius három évvel később Chytraeus előszavával Rostockban kiadott egy *Varadini Hungariae propugnaculum contra Turcarum...* című művet Várad sikertelen török ostromáról,⁴⁵ és egyike volt azoknak, akik David Chytraeus halála után verset küldtek a teológus-történészt gyászoló 1601-es antológiának, amelyben Paulus Melissus és Janus Gruterus is szerepelnek. Braschius rostocki orációja és másik hungarikuma megerősíti azt a nézetünket, hogy 1594 és 1600 között a legtöbb német *antiturcica* szellemi központja Rostock volt, kiadási helye pedig az ez idő tájt a Majna melletti Frankfurttal versengő Lipcse, s hogy ezeket a kiadványokat legfőképpen a kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező és a török háborút mindvégig figyelemmel kísérő David Chytraeus írta, szerkesztette vagy állította össze.

Függelék

1. A magyarországi Decsi Jánosnak

Az Isten fiához, Urunkhoz és Megváltónkhoz, Jézus Krisztushoz, a válságos helyzetben levő emberek megváltójához, akinek a születésnapjától kezdődően – ami a mi üdvözülésünk eredete – az imént új évet kezdtünk, (ti. hozzá) imádkozom heves könyörgéssel, hogy adjon Neked és az egész keresztény egyháznak és közösségnek boldog, nyugodt és jó évet, továbbá, hogy mindnyájunkat tanítsa, vezesse és óvja. Őt, az orvost és igazi bajelhárítót kérem, hogy Neked valamint nagylelkű Uradnak, miután legyőztétek a betegségek kellemetlenségeit, melyektől az utóbbi időben elbeszélésed szerint szenvedtetek, adjon tartós és viruló testi-lelki erőt és őrizze meg ezeket. Azt, hogy leveleim valamennyire enyhítették fájdalmaitokat, az irántam tanúsított bőséges jóindulattal mutatod ki, szeretném remélni, hogy valóban tartalmazták azok a betegségből való felgyógyuláshoz szükséges erőt és hatást, ezért még nagyobb akarattal, gyakrabban beszél-

⁴³ *Anni proxime elapsi MDXCIX eventus aliquot memorabiles annotati a D. Chytraeo*, h. n., é. n., C3.

⁴⁴ Példánya a British Libraryben, jelzete 1199. d. 14 (7).

⁴⁵ Példánya a müncheni Bajor Állami Könyvtárban.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2034. CZXK évfolyam 70. szám

getnék veled a leveleken keresztül. Amennyiben István király családjának leszármazási rendjét, mely száz évre, ha nem még régebbre van visszavezetve, és a rokonság fokát, mellyel a te nemes lelkű grófod ehhez a genealógiához csatlakozik, miként ígéred, néhány hónapon belül megosztod velem, akkor nem csekély jótettel fogsz engem megörvendeztetni. Azt is derítsd ki nekem, hogy Losonczy István, aki Temesvár élén állt, és 1552-ben a törökök, ígéretükkel ellentétben, kegyetlenül megölték, a te nemes urad családjából származik-e. Mivel ugyanebben az elbeszélésben említésre kerül Báthory András fejedelem is, kérlek, hogy azt is áruld el nekem, hogy ő vajon milyen rokonsági kötelekben áll Báthory Istvánnal. Úgy hallom ugyanis, hogy két Báthory család is él Magyarországon, az egyik Somlyóról származik, melyet nemrégiben Báthory István erénye és szerencséje tett híressé, a másik, nemesebb Báthorról, mely Bonfininél, Mátyás király idején és még máshol fordul elő. Ha ezeket téled megtudom, akkor a mi barátságunk és kutatásunk közhasznót is szolgálni fog. Ugyanis azt írod, hogy reméled, hogy egy másik alkalommal a mi közvélekedésünket fogjátok követni, ami váltsa valóra a te reményedet és a te tekintélyes gróf urad számára sem lesz kedvezőtlen, s ha hamarosan világosabban jelezni fogod, hogy vártok-e valamiféle ajánlást, a legnagyobb örömmel kedvetekre tesztek. Hiszen a ti római és hazai fáradozásotokért cserébe az én szegénységemben, aranyat és ezüstöt nélkülözvén, másképpen nem, mint élőszóban és leveleimben a ti jószágotokat dicsérve tudom csak kimutatni lelkem hálájának jelét. Így mutasd ki akarátokat világos szavakkal. Küldöm Magyarország várainak és birtokainak katalógusát, bízom benne, hogy nem lesz ellenedre belepillantani. Mellékelem Pico della Mirandola könyörgéseit, kegyesen és művelten írottakat, melyek közül néhány kiválóbb verset az asztalnál a fiam mindennap felolvas.

Élj jól és boldogan. Rhodopolis, 1588. elején.

2. A magyar Iohannis Czaholinusnak, Decsi Jánosnak és Martinus Thuriusnak

Üdvözöllek Benneteket, igen dicsó és jeles Urak, tisztelendő barátaim. Miként a füst a szemnek, vagy az eső az aratáskor, úgy terhes a lomha hírnök is, annak, aki küldi, és annak is, akihez küldik. Iohannes Frisiust, aki által a mieink legutóbbi törökök elleni győzelméről írtatok, nem láttam, és leveletek végül múlt április végén, Dániából jutott el hozzám, miután a szikszói csatáról szóló illusztrált nyomtatványt jóval korábban Prágából kaptam meg. Ennek ellenére nagyon örülök az általam tanúsított jóindulatotoknak és jóllehet már néhány hete betegen fekszem, mégis igen fontos kötelesség volt nekem az írás, amit ezzel a rövid levéllel is, amit ágyból diktáltam, tanúsítani akartam. A levél rövidegét a mellékelt könyvek fogják kompenzálni. Úgy hallom, hogy az Angliába Hamburgból átkelőknek két tallért kell fizetniük egy útért, és úgy gondolom, hogy ötven tallérból az egész utat tisztességgel meg lehet tenni. Oda fogom adni, ha elindul, a királyi titkárnak a levelet, ha akarja, aki majd sok mást is el fog mesélni.

1589. Gothard napján.